

MUZIEKPEDAGOGIE en ANTROPOSOFIE

Luc Cielen

Bij mijn weten is de steinerpedagogie het enige pedagogisch concept dat zo veel belang hecht aan muziek, al bestaan er ook andere scholen die muziek belangrijk vinden, maar er anders mee omgaan, in die zin dat muziek er een vak is, terwijl muziek in de steinerscholen niet alleen een vak is, maar op verschillende manieren in de pedagogie geïntegreerd is. Dankzij de vele schoolfeesten is muziek in de steinerscholen een element in de opvoeding waarin kinderen zich al jong kunnen tonen, zingend, en musicerend op instrumenten.

Maar het vak muziek heeft ook een antroposofische achtergrond die vooral tot uiting komt in de manier waarop kinderen tot negen jaar met muziek te maken krijgen. Vanuit de antroposofische inzichten van Rudolf Steiner hebben leerkrachten twee zaken met elkaar verbonden die niet altijd ten goede komen van het kind.

1. Steiner heeft het over de muzikale beleving van de Atlantische mens die niet in staat was intervallen kleiner dan de septime te beleven. Na de ondergang van Atlantis begint het muziekbeleven van de voorchristelijke culturen stilaan wakker te worden voor de kleinere intervallen en wordt het kwintbeleven algemeen. Pas na de komst van Christus is de mens in staat de tert (grote en kleine) werkelijk te beleven en ontstaat die muziek die we vandaag nog kennen met zijn grote en kleine tertstoonarden.

2. Herhaaldelijk heb ik in antroposofische lectuur gelezen dat het kind in versneld tempo de ontwikkeling van de gehele mensheid doormaakt.

Op basis van de combinatie van punt 1 en punt 2 beweren antroposofisch geschoolde leerkrachten dat het kind tot 9 jaar zich in het kwintbeleven van de voorchristelijke tijd bevindt en dat in de kleuterschool en de eerste drie klassen van de lagere school de kwintmuziek en de pentatonische muziek de bovenhand moeten hebben. Pas in de derde klas mag men via de kerktoonarden overgaan tot onze hedendaagse grote en kleine tertstoonarden.

Dit is een veel te vernauwde benadering van de muziek voor kinderen tot negen jaar, die trouwens van jongs af aan vertrouwd zijn met de huidige muziekcultuur. Het gevolg is dat het muzikale leven van deze kinderen afgeremd wordt.

Om op de antroposofische achtergrond van het muziekbeleven in te gaan laat ik Steiner en enkele muzikleerkrachten aan het woord.

Steiner is voor een niet-antroposoof nogal cryptisch en heeft het onder andere over de sferenmuziek:

De krachten die muzikaal van aard zijn, zijn meer vanuit de buitenwereld, de buitenmenselijke wereld opgenomen, uit de waarneming van de natuur, uit het waarnemen van de processen in de natuur, vooral uit het waarnemen van de regelmatigheden en onregelmatigheden in die natuur. Door alles wat er in de natuur plaatsvindt gaat een geheimzinnige muziek: de aardse projectie van de sferenmuziek. In elke plant, in elk dier is eigenlijk een toon van de sferenmuziek belichaamd. Dat is ook nog het geval met betrekking tot het menselijk lichaam, maar het leeft niet meer in de menselijke spraak, dat wil zeggen, niet in de zielenuitingen; maar wel in het lichaam, in vormen daarvan en dergelijke. Dat alles neemt het kind onbewust op en dat maakt dat kinderen in zo hoge mate muzikaal zijn.

Wat Steiner over muziek gezegd heeft, vind je onder andere op:

<http://fvn-rs.net/> zoektermen: quintenstimmung, tonerleben, töne, ...
<https://www.cielen.eu/steiner-uitspraken-pedagogie-muziek.htm>

Elisabeth Lebet heeft het in *Muziekboek voor de drie laagste klassen van de Vrije Scholen* (1970) ook over de sferenmuziek, maar ook over het muziekbeleven in voorchristelijke tijden en zelfs preatlantische eonen en geeft tegelijk een beknopte uitleg over het antroposofische mensbeeld:

Rudolf Steiner deelt ons mee dat er tijden geweest zijn, waarin de mens nog geen tonen binnen de kwintomvang kon beleven. In nog oudere tijden geen tonen binnen de septiemomvang, en dáárvoor niet binnen none- en zelfs decimeomvang. Wanneer de mens toen muziek hoorde, geraakte hij onmiddellijk buiten zichzelf, en beleefde de sferenharmonieën in de bovenzinnelijke wereld. (Zie: *Die Welt der Hierarchien und die Welt der Töne*, 16 maart 1923.) Pas langzaam werd het de mens mogelijk, kleinere intervallen, ook die binnen de kwintomvang te beleven. Toen was het 'ik', de bovenzinnelijke kern van de mensen, zóver in verbinding met het (toen nog heel anders zijnde) fysieke lichaam gekomen, dat boven beschreven "Entrückung" niet zomaar meer plaats vond. Na de zondvloed was deze verbinding zo nauw geworden, dat de eerst uitgeklapte kwinten nu ook binnen het octaaf in een toonscala konden worden ervaren.

Heel in het kort gezegd: hoe verder het ik indaalt in het fysieke lichaam, hoe nauwer de intervallen worden, die het ik kan beleven. Hier wordt in een notendop een proces beschreven, dat niet door eeuwen, maar door eonen heen zich voltrok. Er wordt verband gelegd tussen muziek en het mensenwezen in zijn geleidelijke afdaling in een fysiek lichaam, een ontwikkeling, die zich ook in elk apart mensenwezen voltrekt. Hiermee hebben wij in het onderwijs te maken. Wanneer Rudolf Steiner de pentatonische ladder aanbeveelt voor kinderen tot het negende jaar, dan ligt de vraag voor de hand of dat ene interval dat daarin niet voorkomt, de halve toonafstand, op deze leeftijd nog niet echt ervaren kan worden, omdat het ik zich nog niet ver genoeg met het fysieke lichaam heeft verbonden. De grondtoon, een fenomeen dat eveneens pas in een later stadium thuishoort, wordt door kleine kinderen ook nog niet als zodanig beleefd. De grondtoon is vooralsnog: vader en moeder, meneer of juffie. Een eerste klas is volkomen tevreden, als een liedje op de terts boven de grondtoon blijft hangen, of op de kleine terts onder de grondtoon. Dit, en het ontbreken van halve toonafstanden geven aan het pentatonische nu juist die openheid, die natuurverbondenheid, die karakteristiek is voor deze scala.

De volledige tekst van Elisabeth Lebret vind je op:

<http://www.vrijeschoolliederen.nl/artikelen/vrijeschool-leerplan/elisabeth-lebret-muziekles-in-de-eerste-klas/>

Beatrijs Gradenwitz en Petra Rosenberg schrijven in het nawoord van het liedboek *Ik ben een zeemanskind* het volgende:

... Je kunt een overeenkomst zien tussen de ontwikkeling van de mensheid als geheel en de ontwikkeling van ieder mens als individu. Hierin kunnen grote bewustzijnsveranderingen worden waargenomen die in de loop van de geschiedenis hun uitdrukking vonden in kunst en cultuur. Ook in de muziek is deze ontwikkeling duidelijk te zien. ... In het muziekonderwijs kan dit leiden tot het inzicht in het belang van de muziek in de kwintsfeer voor kleine kinderen tot ongeveer 9 jaar. ...Tussen het voorchristelijke tijdperk van de pentatonische muziek...

Uitgaande van de antroposofische visie over de mensheidsontwikkeling enerzijds en de opvatting dat ieder kind de mensheidsontwikkeling in zijn jonge jaren versneld doormaakt anderzijds, wordt er in de steinerscholen op muzikaal vlak pentatonisch gewerkt tot en met de tweede klas en nog deels in de derde klas. Omdat de kinderen echter volop geconfronteerd worden met de hedendaagse muziek die meestal majeur of mineur van karakter is, moet men volgens Steiner, niet te fanatiek aan de kwintenstemming vasthouden. Gelukkig maar.

Wat betekent dit voor de steinerpedagogie?

In de kleuterscholen wordt hoofdzakelijk pentatonisch gezongen en gemusiceerd.

In de eerste klas overheerst de pentatoniek.

In de tweede klas nog pentatoniek en in de loop van de derde klas komt men los van de pentatoniek en komt men via de kerktoonaarden tot de diatonische toonladder.

Op basis van 'geesteswetenschappelijke' uitspraken van Steiner — weet er überhaupt iemand hoe de bewoners van Atlantis (als ze al bestaan hebben) muziek beleefden? — dwingt men kinderen pentatonische liederen te zingen, zelfs als die kinderen al lang de pentatonische fase — meestal beperkt tot de zaag- of kinderdeun so-la-so-mi — ontgroeid zijn. Kleuters kunnen wel spontaan pentatonisch zingen, vooral als ze improviseren, maar in de eerste klas kom je die spontane pentatoniek nog amper tegen.

Muziek in de steinerschool gaat dus uit van een antroposofische ideologie en jammer genoeg te weinig van een muzikaal-pedagogische visie.

Moet de pentatoniek dan maar ineens uit het curriculum verwijderd worden?

Dat hoeft niet, want pentatoniek heeft bepaalde waarden die ook buiten de steinerscholen erkend en gebruikt worden.

Zo is pentatoniek ideaal om blokfluit te leren spelen. Zie: <https://www.cielen.eu/muziek-blokfluit-leren-spelen.pdf>

Kwintenmuziek (pentatoniek rond de toon a) is bijzonder goed geschikt om de intervallen te leren.

Met pentatoniek en vooral kwintenmuziek kun je uitstekend instrumentaal improviseren.

Kwintenmuziek – op voorwaarde dat zij werkelijk los staat van maat en grondtoongevoel – kan zeer rustgevend zijn. Maar gebruik ze niet te pas en te onpas, want dan werkt het niet meer. Er zijn leerkrachten

die – om de klas stil te krijgen – om de haverklap een kwintemelodie op een klokkenspel spelen.

Voor uitleg over kwintmuziek kun je terecht op de site van Elisabeth Lebret.

Hoewel de steinerscholen muziek belangrijk vinden, wordt er te weinig mee gedaan. Zo vind ik op een site van een steinerschool het volgende voor de eerste klas:

Natuurlijk worden er pentatonische liederen met een dromerige en sprookjesachtige stemming gezongen die aansluiten bij de vertelstof. Als Sinterklaas de blokfluit heeft gebracht, leren de kinderen liedjes spelen met twee en drie tonen.

Waarom moeten eersteklassers wachten tot 6 december om met blokfluitspelen te beginnen?

Waarom mogen ze maar twee en drie tonen leren spelen?

Waarom staat er 'natuurlijk worden er pentatonische liederen ...'? Is het zo natuurlijk dat kinderen in de eerste klas pentatonische liederen zingen?

Voor de tweede klas staat er:

In de muziekles wordt er nog steeds pentatonisch (zonder halve tonen) gezongen en sluiten de liederen aan bij de jaarfeesten of de vertelstof (liederen over dieren). Het spel op de blokfluit wordt uitgebreid met de lage tonen en er wordt al eens een ander instrument geïntroduceerd: xylofoon, klokkenspel, eigen instrument ...

Als kinderen van nature al veel verder staan dan de pentatonische muziek, waarom hen dan nog dwingen daarmee door te gaan? Soms heb ik de indruk dat steinerscholen de kinderen willen tegenhouden in hun ontwikkeling, terwijl onderwijs juist dient om de ontwikkeling te stimuleren. Onderwijs moet altijd een stap vóór zijn op de ontwikkeling van het kind. Het kind moet zich kunnen 'optrekken' aan de leerstof.

Waarom nu pas andere instrumenten introduceren? Die kunnen al van in de kleuterklas uitstekend aan bod komen.

In de derde klas (Elisabeth Lebret):

De pentatonische scala gaan we vaarwelzeggen. De oude kerktoneerden echter (dorisch, frygisch, lydisch en mixolydisch), met hun sterk religieus karakter, kunnen ons nog goed dienen voor de muzikale omlijsting van die allerbelangrijkste verstellstof: Het Oude Testament.

Daarmee is het gevaar dat de derde klas een religieuze Bijbelklas wordt nog wat groter geworden: kerkmuziek bij de Bijbelverhalen. Als de kerktoonaarden in de oude volksmuziek aan bod komen, is het geen probleem, maar kerkmuziek bij Bijbelverhalen? Eens te meer wordt de steinerschool op deze manier een kerk in plaats van een school.

Waarom worden de verhalen van het Oude Testament de allerbelangrijkste vertelstof genoemd?

Mijn mening is dat het Oude Testament niet in de derde klas thuishoort. Je moet de meeste verhalen uit het Oude Testament als mythes beschouwen en dan horen ze beter thuis in de verhalenstof van 4e-5e-6e klas. Welke verhalen dan wél in de derde klas? Ik geef de voorkeur aan plaatselijke legenden en sagen – zoals bijvoorbeeld Lange Wapper in Antwerpen - en aan verhalen uit de wereldliteratuur zoals Willem Tell, Robinson Crusoë, Alibaba, Robin Hood en zo vele andere boeiende verhalen uit de wereldliteratuur. Vanzelfsprekend moeten de Bijbelse verhalen aan bod komen in de lagere school, want overal zijn er kunstwerken en gebouwen in onze omgeving die daarmee verband houden. Om die reden moeten ook verhalen uit het Nieuwe Testament opgenomen worden in de vertelstof van de lagere school (klassen 4-5-6) en die ontbreken nu.

Willemijn Soer: *Muziekmaken met en voor jonge kinderen: over de betekenis van de kwint*, maakt het nog wat duidelijker hoe antroposofie de muziek op school beïnvloedt:

... Het kind maakt in zijn ontwikkeling in het kort de ontwikkeling van de mensheid door. Voor zover dat het muziek beleven betreft, heeft Rudolf Steiner dit beschreven in *Das Tonerleben im Menschen*. Zo kunnen we ons voorstellen dat onze zeer jonge kinderen de Egyptische cultuurperiode (+/- 3000 - 800 voor Christus) nog eens doormaken. In die tijd ging voor de mensen het directe beleven van de geestelijke wereld al enigszins verloren en begon het leven van de aarde zich langzamerhand kenbaar te maken voor de zintuigen. Men had dus tot beide werelden, de geestelijke en de aardse, een zekere toegang. Het "ademen" nu tussen die twee werelden, het wisselend "buiten" en "binnen" zijn, uitte zich muzikaal in het interval kwint ... Het jonge kind heeft deze adem ook nog in zich; het komt uit de geestelijke wereld, is er nog mee verbonden en onbewust verbindt het zich ook al, door de zintuigen, met de aarde.

In het leerplan van de 2e en 3e klas van de vrijeschool wordt een liedrepertoire aanbevolen

van liederen "in pentatoniek en kerktoonsoorten". Als er een grondtoon ontstaat in kwintenmuziek noemen we het geen kwintenmuziek meer, maar pentatoniek. Volksmuziek uit alle richtingen getuigt hiervan. Voor de 8-jarigen geeft de pentatoniek precies wat er nodig is: grond onder de voeten en tevens een eerste begin van het aanspreken van een binnenwereld. De kinderen van de tweede klas vragen om stevigheid, uitdaging en humor en dit alles is niet meer alléén in de kwintenmuziek uit te drukken.

Het kind in de derde klas verliest de kwint in zijn volle betekenis, verliest de vrije toegang tot de geestwereld. Daar moet iets tegenover komen te staan. Ik ervaar de verhaalstof van de derde klas, het Oude Testament, dan ook als een wijze troost voor een ongeweten verdriet. Wat de muziek kan bijdragen aan deze troost is gelegen in kerktoonsoorten.

Nu is de tijd voorbij waarin de volwassene voor het kind een muzikale omgeving schiep, hem aan de hand nam en hem door het land van de kwint leidde. Nu is voor het kind de tijd aangebroken om zélf muziek te gaan maken, zich een eigen instrument te gaan kiezen, het notenschrift te gaan lezen én schrijven; nu gaat het kind de muziek dienen, op zijn weg door de wereld van de terters.

Er is nog meer antroposofie vermengd met muziek.

Vele steinerscholen gebruiken antroposofisch vormgegeven instrumenten zoals fluiten en lieren. Het zijn meestal zeer kwetsbare, delicate instrumenten. Ik ben nooit helemaal overtuigd geraakt van de muzikale waarde ervan en heb ze dan ook vermeden. Wat me wel opviel is dat de adepten en overtuigden van deze instrumenten zeer opdringerig te werk gingen om deze instrumenten aan de scholen te slijten.

Toen ik halverwege de jaren '70 muziekpedagogie gaf aan cursisten die zich bijschoolden voor de steinerpedagogie, werd ik door zo een opdringerige adept opzijgeschoven, want er was volgens hem maar één goede muzikale pedagogie - de antroposofische muziektheorie in combinatie met de antroposofische instrumenten - en alléén die mocht onderwezen worden.

Op een muziekcursus in de Waldorfschool in Stuttgart, enkele jaren later, werd de cursus op een ongehoord brutale manier verstoord door gelijkaardige fanatiekelingen die alle aandacht opeisten.

Weer enkele jaren later ontmoette ik op een bijscholingsweekend in een Duitse Waldorfschool enkele muzieklerkrachten die hun beklag deden over de antroposofische muziekpedagogie. Hun bevinding was dat het muzikale leven erop achteruitgegaan was.

In een eerste klas met antroposofische fluiten zag ik dat er onnoemelijk veel meer aandacht ging naar het zijden doekje, de wisser, het doosje en het verzorgen van de fluit dan het bespelen ervan. Bovendien was dat bespelen zo ingehouden dat de kinderen er helemaal geen plezier aan beleefden. En dan na twee tonen weer de fluit schoonmaken, voorzichtig – want die fluiten zijn zo kwetsbaar (blijkbaar zijn er sinds kort wat robuustere fluiten) – in het zijden doekje draaien en dan weer in het doosje. Na de vingerzetting op de pentatonische fluit in eerste en tweede klas moesten de kinderen in de derde klas de andere vingerzetting op de diatonische fluit leren: weer typisch steinerschool, te vergelijken met het leren van kapitalen in de eerste klas, onderkastletters in de tweede klas en gebonden schrift in de derde klas, al houdt men nu gelukkig niet meer zo hevig vast aan dat leren van drie lettertypes. Waarom dan ook niet vanaf de eerste klas een gewone blokfluit (of diatonische fluit) geven?

Ik waardeer de zorg en het respect die de kinderen voor hun instrument hebben (moeten hebben), maar een instrument dient toch in de eerste plaats om bespeeld te worden.

Tijdens een muziekles in een eerste klas zouden de kinderen op de pentatonische liertjes spelen. Na een spreuk - de dag was al begonnen met een spreuk, de handwerklerkracht had bij begin en einde van de les een spreuk gezegd, en nu dus weer een spreuk - begon de leerkracht met het uitdelen en stemmen van de liertjes. Dat nam zo veel tijd in beslag dat er tegen het einde van de les amper op de instrumentjes gespeeld was: één pentatonisch lied werd op de liertjes begeleid. Omdat het pentatonisch was kon ieder kind gelijk welke snaar aanstrijken met de vingers. Dat was dan tenminste één voordeel van deze instrumenten en van de keuze voor pentatoniek.

Kinderen in sommige steinerscholen worden onbewust ondergedompeld in antroposofische muziekgeschiedenis op antroposofisch vormgegeven instrumenten. Maar gelukkig zijn er ook steinerscholen die hier niet aan meedoen en waar het muzikale voorgaat op de ideologie.

Tot slot:

Vanaf de vierde klas gaat het muzikale leven in vele steinerscholen de goede kant op en komen kinderen meer en meer toe aan volwaardig musiceren, ook meerstemmig en op diverse 'normale' instrumenten –

al gaat het naar mijn mening nog te traag. Schoolkoren en schoolorkesten bereiken soms wel een hoog niveau.

<https://www.cielen.eu/vakken/kunstzinnige%20vakken/muziek.html>

<https://www.cielen.eu/muziek-blokfluit-leren-spelen.pdf>

<https://www.cielen.eu/muziek-in-de-kleuterschool.pdf>

<https://www.cielen.eu/muziek-in-de-lagere-school.pdf>

<https://www.cielen.eu>

22/03/2017